

УДК 341.322.5

DOI <https://doi.org/10.24144/2307-3322.2025.88.4.25>

ВПЛИВ ЗБРОЙНИХ КОНФЛІКТІВ НА ДОВКІЛЛЯ

Шашурина Н.Г.,
*здобувач вищої освіти
ступеня доктора філософії з міжнародного права
кафедри морського та міжнародного права
Міжнародного гуманітарного університету*

Шашурина Н.Г. Вплив збройних конфліктів на довкілля.

Збройні конфлікти завжди супроводжуються масштабним руйнуванням не лише інфраструктури та людського потенціалу, а й природного середовища. Сучасна практика ведення воєнних дій засвідчує, що екологічні наслідки війни можуть бути довготривалими, транскордонними та незворотними. Особливу стурбованість викликає відсутність належних механізмів реагування та притягнення до відповідальності за воєнні екологічні злочини.

У статті розглядаються ключові міжнародно-правові акти, що регламентують захист довкілля під час збройних конфліктів, зокрема Додатковий протокол I до Женевських конвенцій. Аналізується також практика Комісії міжнародного права ООН щодо проекту принципів захисту довкілля у період конфліктів, а також позиції провідних науковців щодо удосконалення правових механізмів захисту природи в умовах війни.

Увага акцентується на складності практичного застосування існуючих міжнародно-правових норм, відсутності ефективного моніторингу та прогалин у притягненні до відповідальності за завдання шкоди довкіллю. Розглядаються також приклади з міжнародної практики, що засвідчують необхідність посилення правового захисту довкілля у період збройного конфлікту.

Окреме місце у статті відведено аналізу впливу збройної агресії російської федерації проти України, яка триває з 2014 року та набрала повномасштабного характеру з лютого 2022 року. На прикладі України досліджуються реальні наслідки бойових дій для довкілля: масштабні пожежі на забруднених територіях, підлив дамб, обстріли промислових об'єктів, витоки хімікатів, руйнування екосистем, знищення заповідних зон та загроза ядерній безпеці. Україна стала одним із перших прикладів у новітній історії, коли питання воєнної екології активно документуються та фіксуються на міжнародному рівні для подальшого правового реагування.

Окремо аналізується потенціал концепції екоциду як міжнародного злочину, який може стати основою для формування нової парадигми міжнародного права у сфері екологічної безпеки.

Висновки статті вказують на необхідність розробки спеціалізованої міжнародної угоди щодо захисту довкілля під час збройних конфліктів, посилення ролі міжнародних інституцій у сфері екологічного моніторингу та адаптації існуючих норм до викликів гібридних та затяжних війн.

Ключові слова: збройний конфлікт, екологічна безпека, міжнародне гуманітарне право, захист довкілля, міжнародні конвенції.

Shashuryna N.H. The impact of armed conflicts on the environment.

Armed conflicts are always accompanied by large-scale destruction not only of infrastructure and human potential, but also of the natural environment. Modern practice of conducting military operations shows that the environmental consequences of war can be long-term, transboundary and irreversible. Of particular concern is the lack of appropriate mechanisms for responding to and holding accountable for wartime environmental crimes.

The article examines key international legal acts regulating environmental protection during armed conflicts, in particular Additional Protocol I to the Geneva Conventions. The practice of the UN International Law Commission on the draft principles for environmental protection during conflicts is also analyzed, as well as the positions of leading scientists on improving legal mechanisms for protecting nature in wartime.

Attention is focused on the complexity of the practical application of existing international legal norms, the lack of effective monitoring and gaps in holding accountable for environmental damage. Examples from international practice are also considered, demonstrating the need to strengthen legal protection of the environment during armed conflict.

A separate place in the article is devoted to the analysis of the impact of the armed aggression of the Russian Federation against Ukraine, which has been ongoing since 2014 and has become full-scale since February 2022. Using the example of Ukraine, the real consequences of hostilities for the environment are examined: large-scale fires in contaminated areas, the blowing up of dams, shelling of industrial facilities, chemical leaks, destruction of ecosystems, destruction of protected areas, and a threat to nuclear safety. Ukraine has become one of the first examples in modern history when issues of military ecology are actively documented and recorded at the international level for further legal response.

The potential of the concept of ecocide as an international crime, which can become the basis for the formation of a new paradigm of international law in the field of environmental security, is separately analyzed.

The conclusions of the article indicate the need to develop a specialized international agreement on environmental protection during armed conflicts, strengthen the role of international institutions in the field of environmental monitoring and adapt existing norms to the challenges of hybrid and protracted wars.

Key words: armed conflict, environmental security, international humanitarian law, environmental protection, international conventions.

Постановка проблеми. У сучасних умовах збройні конфлікти становлять серйозну загрозу не лише для безпеки держав і народів, а й для навколишнього природного середовища. Масштабні бойові дії, застосування важкого озброєння, руйнування промислової та інфраструктурної бази, забруднення ґрунтів, води й атмосфери – усе це призводить до довготривалих і часто незворотних екологічних наслідків. Особливої актуальності ця проблема набуває у світлі зростання кількості збройних конфліктів у різних регіонах світу, зокрема на території України, де екологічна шкода стала одним із критичних наслідків воєнних дій.

Попри наявність норм міжнародного права, спрямованих на захист довкілля під час воєн, їхня ефективність залишається обмеженою, а механізми притягнення до відповідальності за екоцид чи інші екологічні злочини – недостатньо розвиненими. Відтак постає необхідність системного аналізу міжнародного досвіду щодо охорони довкілля під час збройних конфліктів, вивчення існуючих правових інструментів та пошуку шляхів удосконалення відповідного регулювання.

Мета дослідження – всебічний аналіз впливу збройних конфліктів на навколишнє природне середовище, з урахуванням міжнародного досвіду та правових підходів, а також визначення шляхів удосконалення механізмів правового захисту довкілля в умовах воєнних дій.

Стан опрацювання проблематики. Проблематика впливу збройних конфліктів на довкілля активно досліджується в наукових колах міжнародного права, екології та міжнародних відносин. Сьогодні питання екологічних наслідків воєнних дій набуває особливої актуальності в контексті глобальних екологічних криз та зростання військових конфліктів у різних частинах світу. Важливий внесок у розробку цієї теми зробили як українські, так і зарубіжні вчені та експерти. Наприклад, М.З. Згуровський, О.І. Коваленко, К.А. Козмуляк, С.К. Пахомі, Т.С. Садова акцентують увагу на значних екологічних ризиках, які виникають під час збройних конфліктів, зокрема, на забрудненні водних ресурсів, ґрунтів та атмосферного повітря, а також на довготривалих наслідках для біорізноманіття.

Зарубіжні вчені також активно займаються цією темою. Так, Р. Коллінз та М. Еванс досліджують правові механізми захисту довкілля під час збройних конфліктів, а А. Рейшман та Дж. Сміт акцентують увагу на необхідності удосконалення міжнародних норм для покращення екологічного моніторингу та притягнення до відповідальності за воєнні екологічні злочини. Значний внесок у дослідження міжнародно-правових аспектів впливу війни на природу зробили С. Джонсон і Д. Хансен, які розглядають можливості удосконалення правового інструментарію для ефективного захисту довкілля в умовах збройних конфліктів.

Таким чином, питання екологічних наслідків збройних конфліктів перебуває на стадії активного дослідження, і науковці з різних країн працюють над удосконаленням міжнародно-правових норм та пропозицій щодо зменшення шкоди для довкілля під час війни.

Виклад основного матеріалу. Збройні конфлікти спричиняють не лише людські жертви та руйнування інфраструктури, але й завдають значної шкоди навколишньому середовищу. Цей аспект часто залишається поза увагою, хоча його наслідки можуть бути тривалими та незворотними. Міжнародна спільнота визнає необхідність захисту довкілля під час воєнних дій, проте існуючі правові механізми не завжди забезпечують ефективний захист.

Збройний конфлікт є невід’ємною частиною результату людської життєдіяльності. Причинами воєнних дій, так і збройних конфліктів можуть брати початок як від економічної, соціальної, політичної складової, закінчуючи геополітичними чинниками життєдіяльності. І збройні конфлікти несуть за собою руйнування у зв’язку з використанням зброї. Яка у свою чергу можна розділити на такі типи як: хімічна, ядерна, термобарична. Наприклад, за час війни у В’єтнамі американські солдати розпорошили над В’єтнамом і Лаосом понад 40 млн літрів хімікату агент «оранж», щоб знищити врожай і позбавити противника можливості ховатися в джунглях. Свою назву ця отрута, що є клейкою рідиною, отримала за те, що бочки з нею були марковані смужкою оранжевого кольору.

Агент «оранж» являв собою хімічну суміш що застосовувалися в конфлікті («ейджент перпл», «ейджент уайт» та «ейджент грін»), вироблявся за спрощеною технологією синтезу. У зв’язку з цим він містив значні концентрації діоксину – мутагена, який викликає онкологічні захворювання та генетичні мутації у людей, що стикаються з ними, та інших живих істот. Загалом щонайменше 14% території В’єтнаму було піддано впливу цієї отрути [1]. Наслідки таких непропорційних воєнних дій не можуть ліквідувати навіть по сьогодні.

Міжнародно-правові механізми захисту довкілля сьогодні базуються на нормах міжнародного гуманітарного права, які спрямовані на захист довкілля під час збройних конфліктів; покликані запобігати екоцидним наслідкам війни, мінімізувати шкоду довкіллю та забезпечити механізми притягнення до відповідальності.

Зокрема, Додатковий протокол I до Женевських конвенцій 1949 року визначає поріг недопустимої шкоди для навколишнього природного середовища. Однак ці положення є надто обмежувальними і нечіткими, а їх застосування під час звичайних військових дій обмежене. С.К. Пахомі підкреслює, що два важливі положення увійшли до Додаткового протоколу I [2, с. 240]. Стаття 35(3) забороняє методи і засоби ведення війни, що спричиняють «широкомасштабні, довготривалі та серйозні» пошкодження природного середовища. Стаття 55 наголошує на необхідності вжиття заходів для захисту довкілля під час бойових дій, включаючи заборону методів, що завдають шкоди середовищу і, відповідно, здоров’ю або виживанню населення [3].

Концепція екоциду як міжнародного злочину — одна з найбільш актуальних і водночас дискусійних тем сучасного міжнародного права, яка має потенціал суттєво змінити підходи до захисту довкілля в умовах збройних конфліктів. Екоцид розглядається як масове, тривале або серйозне знищення екосистем, яке становить загрозу життю, здоров’ю людей та сталому розвитку, й має розглядатися не як просто наслідок бойових дій, а як злочин проти миру. Як зауважували вище вперше термін «екоцид» був запропонований у 1970-х роках в контексті В’єтнамської війни.

У 2021 році незалежна юридична комісія, зібрана за ініціативою організації «Stop Ecocide Foundation», представила юридичне визначення екоциду як п’ятого злочину, який може бути включений до Римського статуту МКС:

«Екоцид – це незаконні або безвідповідальні дії, вчинені з усвідомленням, що існує значна ймовірність завдання серйозної та широкомасштабної або тривалої шкоди довкіллю внаслідок цих дій» [4].

Це визначення побудовано за аналогією до вже існуючих міжнародних злочинів, зокрема злочину проти людяності та геноциду, та має на меті підвищити рівень відповідальності за масштабну екологічну шкоду.

Цікавою є пропозиція Т.С. Садової, яка зауважує, що необхідно прийняти П’яту Женевську конвенцію про захист довкілля під час війни, яка б містила положення щодо захисту довкілля як під час міжнародного збройного конфлікту, так й під час збройного конфлікту неміжнародного характеру. При розробці П’ятої Женевської конвенції про захист довкілля під час війни доречно детально увагу приділити видам шкоди довкіллю та охарактеризувати суб’єкта міжнародного воєнного злочину проти довкілля [5, с. 189].

У 2019 році Комісія міжнародного права ООН визначила 28 юридичних принципів, спрямованих на посилення захисту довкілля до, під час та після збройних конфліктів. Ці принципи охо-

плюють різноманітні проблеми, від переселення людей до розграбування природних ресурсів, але не накладають жодної відповідальності за збитки довкіллю на недержавні збройні групи [6].

Крім того, Парламентська асамблея Ради Європи у 2023 році прийняла Резолюцію «Вплив збройних конфліктів на довкілля», яка визнає, що шкода довкіллю в результаті збройних конфліктів може бути багатогранною, серйозною, тривалою та здебільшого незворотною. Резолюція також підкреслює необхідність удосконалення правових механізмів захисту довкілля [7].

Отже, захист довкілля в умовах війни – це не лише питання екології, а й фундаментальна складова міжнародної безпеки та сталого миру. Удосконалення міжнародно-правових механізмів та забезпечення їх практичного втілення – ключ до запобігання екоцидним наслідкам у майбутньому.

Згідно з дослідженням академіка М.З. Згуровського, збройні конфлікти XXI століття призвели до безпрецедентної деградації довкілля, особливо в Африці, на Близькому Сході та у Східній Європі, включаючи Україну. Основні наслідки включають руйнування лісів, втрату біорізноманіття, забруднення води та підвищення рівня викидів CO₂. Розраховані індекси екологічної деградації (EDI = 9,48), екологічного сліду (EF = 8 695 000 га) та стійкості екосистем (ERI = 0,09) свідчать про наростання воєнних і екологічних криз у світі з горизонтом до 2050 року [8, с. 3].

Проблемні аспекти забезпечення екологічної безпеки під час збройних конфліктів вимагають застосування комплексного підходу, який, зокрема, цьому було присвячено семінар ООН «Екологічна безпека під час війни та збройних конфліктів», який відбувся 6 листопада 2024 року в штаб-квартирі ООН у Нью-Йорку. Цей захід був присвячений Міжнародному дню запобігання експлуатації довкілля під час війни та збройних конфліктів, який було проголошено Генеральною Асамблеєю ООН у 2001 році [9]. Метою семінару було підвищення обізнаності міжнародної спільноти щодо екологічних наслідків збройних конфліктів та обговорення шляхів їхнього запобігання. Особливу увагу було приділено екологічним наслідкам війни в Україні, яка стала прикладом масштабного забруднення довкілля, руйнування екосистем та фізичного знищення біологічних видів [10].

У заході взяли участь представники понад 20 країн, серед яких урядові та громадські діячі, експерти з міжнародного права, екології та безпеки. Семінар включав пленарні засідання, тематичні панелі та обговорення кращих практик щодо захисту довкілля під час збройних конфліктів.

В Україні військова агресія РФ спричинила катастрофічну шкоду довкіллю. Збитки навколишньому середовищу станом на вересень 2022 року оцінені майже у 1 трильйон гривень та щоденно продовжують зростати. Це включає забруднення ґрунтів, водних ресурсів, руйнування природних екосистем та загрозу біорізноманіттю. З цього приводу К.А. Козмуляк підкреслює, що окупанти обстрілюють водну інфраструктуру, замінують дамби, проводять воєнні операції на території Чорного та Азовського морів. У результаті приблизно 1,4 мільйона людей у країні зараз не мають доступу до безпечної води, а ще 4,6 мільйона людей мають обмежений доступ [11, с. 175].

В умовах повномасштабної агресії РФ проти України питання екоциду набуло практичного змісту. Руйнування промислових об'єктів, підлив Каховської ГЕС, лісові пожежі та замінування територій створили екологічну катастрофу, яку окремі українські правники вже класифікують як потенційний акт екоциду.

Р.В. Вереша, О.П. Кучинська та О.М. Ковтун підкреслюють, що стаття 8(2)(iv) Римського статуту перелічує діяння, що вважаються воєнними злочинами. Так, зокрема, до таких злочинів відносять умисне вчинення нападу, коли відомо, що такий напад стане причиною випадкової загибелі або каліцтва цивільних осіб, або шкоди, завданої цивільним об'єктам або навколишньому природному середовищу, яка буде явно несумісною з конкретно і безпосередньо очікуваною загальною воєнною перевагою. Отже, безпосереднім об'єктом даного злочину є суспільні відносини щодо життя і здоров'я цивільних осіб, цілісності і безпеки цивільних об'єктів, а також, захисту і безпеки довкілля. Особливу увагу слід звернути на такий предмет злочину як довкілля [12, с. 156].

Крім того, Є.Є. Лисенко зауважує, що кількість злочинів проти довкілля зростає, враховуючи тенденцію збройних конфліктів. Разом із тим, міжнародна спільнота має напрацювати ефективний підхід для притягнення винуватих у таких злочинах до відповідальності. А українські правоохоронці при здійсненні досудового розслідування у кримінальних провадженнях щодо злочину екоциду стикаються з відсутністю чіткого визначення того, що слід вважати масовим знищенням, які саме дії можуть спричинити екологічну катастрофу, як власне і визначення самої екологічної катастрофи [13, с. 486].

Таким чином, закріплення екоциду як окремого складу міжнародного злочину дозволить не лише посилити правовий режим захисту довкілля, а й забезпечити реальну юридичну відповідальність за екологічні наслідки війни. Це також стане основою нової парадигми міжнародного права, в якій екологічна безпека розглядатиметься як ключовий елемент глобального миру та сталого розвитку.

Висновки. Збройні конфлікти завдають значної шкоди навколишньому природному середовищу, спричиняючи руйнування екосистем, забруднення природних ресурсів та тривалі негативні наслідки для здоров'я населення і сталого розвитку територій.

Існуючі міжнародно-правові норми, спрямовані на захист довкілля під час війни, не забезпечують належного рівня ефективності через недосконалість формулювань, брак дієвих механізмів контролю та проблеми з притягненням до відповідальності за завдану екологічну шкоду.

Міжнародна практика демонструє різноманітні, хоча й фрагментарні, підходи до охорони довкілля у воєнних умовах. Водночас окремі успішні ініціативи, зокрема діяльність міжнародних організацій, можуть бути основою для подальшого вдосконалення міжнародного правового регулювання. Досвід України в умовах збройної агресії свідчить про нагальну потребу у зміцненні правових засад захисту довкілля як на національному, так і на міжнародному рівнях.

Для ефективнішого захисту довкілля у збройних конфліктах необхідно розробити нові правові механізми відповідальності за екологічні злочини, удосконалити моніторинг та документування екологічної шкоди, а також забезпечити механізми компенсації постраждалим сторонам.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Martin M.F. Vietnamese Victims of Agent Orange and U.S.-Vietnam Relations. Washington, D.C.: The Library of Congress, Congressional Research Service, 2008. 30 p.
2. Пахомі С.К. Міжнародно-правове регулювання захисту довкілля під час збройного конфлікту. *Київський часопис права*. 2024. № 3. С. 238-242.
3. Додатковий протокол до Женевських конвенцій від 12 серпня 1949 року, що стосується захисту жертв міжнародних збройних конфліктів (Протокол I), від 8 червня 1977 року. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_199#Text (дата звернення: 04.04.2025).
4. Римський Статут Міжнародного Кримінального Суду від 17.07.1998. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_588#n1089 (дата звернення: 04.04.2025).
5. Садова Т.С. Захист довкілля під час збройних конфліктів у перспективі ухвалення П'ятої Женевської конвенції. *Науковий вісник Ужгородського Національного Університету. Серія Право*. 2022. Вип. 73. С. 186–190.
6. ООН визначила 28 принципів для зменшення впливу війни на довкілля. *ЕПЛ*, 29.07.2019. URL: https://epl.org.ua/environment/oon-vyznachyla-28-pryntsyviv-dlya-zmenshennya-vplyvu-vijny-na-dovkillya/?utm_source (дата звернення: 04.04.2025).
7. Прийняття ПАРС резолюції «Вплив збройних конфліктів на довкілля». *ЕПЛ*, 27.01.2023. URL: https://epl.org.ua/announces/pryjnyatty-parye-rezolyutsiyi-vplyv-zbrojnyh-konfliktiv-na-dovkillya/?utm_source (дата звернення: 04.04.2025).
8. Згуровський М.З. Екологічні наслідки збройних конфліктів у глобальному вимірі. *Вісник НАН України*. 2025. № 2. С. 3–15.
9. Rooting for the environment in times of conflict and war. *UNEP*. 06.11.2019. URL: https://www.unep.org/news-and-stories/story/rooting-environment-times-conflict-and-war?utm_source (дата звернення: 04.04.2025).
10. Environmental Security in War and Armed Conflict: UN Seminar, 06.11.2024, New York. URL: <https://webtv.un.org/en/asset/k17/k17k7fakgw> (дата звернення: 04.04.2025).
11. Козмуляк К.А. Правове регулювання охорони довкілля під час збройних конфліктів на прикладі України. *Науковий вісник Ужгородського Національного Університету. Серія Право*. 2022. Вип. 73. С. 174–180.
12. Вереша Р.В., Кучинська О.П., Ковтун О.М. Екоцид у національному та міжнародному кримінальному праві: сучасні виклики та перспективи нормативно-правового регулювання. *Науковий вісник Ужгородського університету. Серія: Право*. 2023. Вип. 78. С. 152–159.
13. Лисенко Є.Є. Кримінальна відповідальність за екоцид. порівняльно-правове дослідження. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2023. № 11. С. 483–486.